

УДК 316.42:330.33.01(477)

О.А. ГРІШНОВА,
доктор економічних наук, професор,
Київський національний університет ім. Тараса Шевченка

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ПОДОЛАННЯ СИСТЕМНОЇ КРИЗИ В УКРАЇНІ

Необхідною умовою розбудови і ефективного функціонування соціально орієнтованої ринкової економіки, забезпечення високої якості життя населення, створення громадянського суспільства і розширення умов для людського розвитку є формування і реалізація *соціальної відповідальності* всіх суб'єктів держави.

Гострою державно-управлінською, політичною та соціальною проблемою сучасної України є відсутність об'єднуючої національної ідеї, яка має ґрунтуватися на пріоритеті тих духовних цінностей, які однаково поділяють громадяни різних соціальних прошарків, різного віку, різних регіонів країни, політичних уподобань чи мови спілкування. Висока соціальна відповідальність національної еліти (передусім, політичної) має виявитися у знаходженні і реалізації такої об'єднуючої ідеї, яка відповідала б прагненням кожного українця (незалежно від характеристик, які вирізняють його поміж інших), у розробці нової системи цінностей, впровадженні ідей демократії та духовності у життя суспільства.

В сучасних складних умовах економічного, політичного, демографічного, соціального розвитку України саме *соціальна відповідальність* може стати об'єднуючою національною ідеєю, яка допоможе знайти вихід із затьяжної системної кризи, що охопила усі сторони суспільного життя.

Основним і дуже значимим здобутком нашої країни і нашого народу за останні 20 років стала демократія, і цінність цього здобутку така велика, що навряд чи можна її недооцінювати. Однак демократія без відповідальності неможлива, демократія без відповідальності перетворюється на вседозволеність, що ми і бачимо в Україні повсюдно, на всіх рівнях – від особистісного до найвищого державного. Демократія і відповідальність – дві сторони єдиного цілого. Демократія необхідна в суспільстві, відповідальність – в державі, демократія – в колективі, відповідальність – в організації, демократія – в родині, відповідальність – в сім'ї.

Соціальна відповідальність – це усвідомлення суб'єктами соціальної держави єдності соціального простору, свідоме виконання своїх обов'язків перед співгромадянами, суспільством, державою. У феномені соціальної відповідальності домінує моральний

компонент, що має бути підкріплений юридичною відповідальністю. Соціальна відповідальність як концепція заохочує кожну людину враховувати інтереси суспільства, беручи на себе відповідальність за вплив своєї діяльності на інших людей, громади та навколишнє середовище в усіх аспектах.

У комплексі різноманітних змін в українському суспільстві набирає сили трансформація структури традиційних цінностей. Кожна людина долучається до ціннісної системи суспільства у процесі соціалізації, тобто формування особистості за певними соціальними правилами, зразками, цінностями. На жаль, відповідальність як моральна цінність суттєво втратила свої позиції впродовж кризових 90-х років XX століття і бурхливого початку XXI століття. І саме зараз соціальна відповідальність має стати індикатором та водночас ефективним інструментом реалізації суспільних цінностей у життєдіяльності людини, відображаючи рівень її громадянської зрілості та моральності.

З кожним роком питання соціальної відповідальності стають все актуальнішими для України, що пов'язано з багатьма групами причин, найсильнішими з яких є: глобалізація економічного простору, інтелектуалізація праці й виробництва загалом, зростання загрози техногенних та екологічних катастроф, соціалізація трудових відносин тощо. Це ж спричинило й активізацію політичних виступів та наукових розробок питань соціальної відповідальності, однак випадково чи цілеспрямовано абсолютна більшість розробок цього напрямку стосується лише соціальної відповідальності бізнесу [див., напр., 1; 2; 4; 5]. Але, на наше глибоке переконання, немає сенсу говорити про соціальну відповідальність лише бізнесу. Соціальну відповідальність несе передусім держава в особі її законодавчих і виконавчих органів. Соціальну відповідальність мають також усі люди – члени суспільства. На різних рівнях соціальна відповідальність несе різне соціальне навантаження й здійснює різні соціальні функції.

З огляду на зазначене, **метою** цієї статті є обґрунтування теоретичних основ розуміння сутності соціальної відповідальності держави, бізнесу, громадянина, дослідження стану та проблем її поширення, і на цій основі – розробка пріоритетних напрямів її розвитку в Україні.

Соціальна відповідальність має складну та багаторівневу структуру. В цій роботі ми розглядаємо соціальну відповідальність на трьох рівнях – макроекономічному (соціальна відповідальність держави), мікроекономічному (корпоративна соціальна відповідальність, або соціальна відповідальність бізнесу) та особистісному (соціальна відповідальність людини, громадянина). На кожному рівні соціальна відповідальність включає суб'єкти, об'єкти та інститути соціальної відповідальності, що є взаємозалежними й можуть одночасно або поперемінно виступати в різних з цих якостей. Будь-який суб'єкт соціальної дії, що усвідомлює її можливі наслідки, є автоматично й суб'єктом соціальної відповідальності.

Основними формами соціальної відповідальності є юридична, моральна, політична, громадянська, професійна, екологічна та ін. Найдавніша серед них – моральна відповідальність. Політична і юридична форми виникають з розвитком держави, коли вона формує політичні і правові норми.

Об'єкт соціальної відповідальності уособлює в собі те, за що саме покладається (чи приймається добровільно) відповідальність на суб'єкта соціальної дії. Інститут соціальної відповідальності – це інстанція, перед якою наступає соціальна відповідальність, що оцінює, контролює та регулює діяльність суб'єктів шляхом заохочення відповідальної поведінки або застосування певних санкцій у випадку порушення встановлених норм.

Соціальна відповідальність ґрунтується на комплексній і динамічній системі цінностей, властивих громадянам, соціальним групам, суспільству загалом, інститутам та

органам державної влади й місцевого самоврядування, їх посадовим особам. Саме така система суспільних цінностей детермінує діяльність всіх учасників соціальних дій.

Як форма регуляції суспільної поведінки соціальна відповідальність означає сумлінне, відповідальне ставлення людини, посадової особи, органу державної влади, підприємства чи організації до своєї діяльності. У разі порушення названими суб'єктами прав та законних інтересів іншої сторони, невиконання своїх обов'язків і соціальної ролі стосовно інших громадян соціальна відповідальність означає отримання цими суб'єктами певних негативних наслідків.

Однією з форм вияву соціальної відповідальності є волевиявлення людей, коли ті чи інші інститути публічної влади або посадові особи при порушенні усталеної системи цінностей самоусуваються, або усувають інших від виконання їхніх функцій.

Держава як головний інститут політичної системи суспільства виникає насамперед для задоволення його соціальних потреб, отже, її соціальна функція є стрижневою, визначальною. Означені ідеї відображаються в концепті *соціальної держави*. Соціальна сутність держави виявляється як її глибинна, визначальна властивість, що характеризується здатністю держави задовольняти потреби всього суспільства — забезпечувати його збереження, розвиток як цілісного соціального організму, а також основоположні інтереси окремих соціальних груп і усіх громадян.

Основними суб'єктами соціальної держави є: громадяни України; гарант Конституції — Президент України; вищий орган законодавчої влади — Верховна Рада України; вищий орган виконавчої влади — Кабінет Міністрів України; органи державної влади різного рівня та органи місцевого самоврядування; суб'єкти господарювання різних форм власності, профспілкові та громадські організації. Водночас всі ці суб'єкти виступають як суб'єкти соціальної відповідальності, тобто у соціальній державі від усіх них очікується соціально відповідальна діяльність.

Соціальна відповідальність держави (органів державної влади різного рівня та органів місцевого самоврядування) має системоутворюючий, багатофункціональний зміст, вона сприяє здійсненню всіх інших принципів сучасного державного управління, забезпечує позитивний імідж інститутів держави та її посадових осіб, стає обов'язковим засобом соціальної відповідальності на інших рівнях (зокрема, підприємств і громадян), запорукою соціального прогресу. Соціальна відповідальність влади виявляється в ефективному державному управлінні країною, що забезпечує соціальний, інноваційний, економічний, культурний, духовний розвиток суспільства. Вона означає реалізацію проголошених цілей, програм, зобов'язань, досягнення прогресивних соціальних стандартів, стабільне покращення умов життя в країні. Соціальна відповідальність влади передбачає звітування посадовців та державних інститутів перед громадськістю за виконання делегованих їм повноважень та обов'язків, зобов'язує їх бути відкритими, давати відповіді на болючі питання життя суспільства тощо.

Соціальна відповідальність громадянина виражається в активній життєвій позиції, у максимальному розкритті свого творчого потенціалу, дотриманні норм соціальної етики у стосунках з іншими людьми, з державою, з природою, у свідомій передачі громадянином частини доходів (у вигляді податків) на суспільні потреби.

Соціальна відповідальність бізнесу — це відповідальність компанії за суспільну корисність своєї діяльності перед усіма людьми та організаціями, з якими вона взаємодіє в процесі функціонування, та перед суспільством загалом. Малопоширеним, але, на нашу думку, найточнішим і найважливішим розумінням соціальної відповідальності бізнесу є її трактування як відповідальності підприємця за інтегровану суспільну корисність його бізнесу.

Сутність соціальної відповідальності можна пізнати через форми її прояву. Наприклад, соціальна відповідальність бізнесу проявляється у таких формах:

- *Відповідальний виробник* виробляє якісну, нешкідливу для споживачів продукцію, не завищує ціну на неї, надає про неї правдиву інформацію споживачам, діє згідно з нормами екологічного права, турбується про навколишнє середовище, запроваджує новітні технології для зниження негативного впливу або ліквідацію шкідливих відходів, запобігання їх викидам.
- *Відповідальний роботодавець* діє згідно з нормами трудового права (найчастіше перевищує їх, надаючи працівникам додаткові соціальні блага), дбає про умови праці та соціальний добробут своїх працівників.
- *Відповідальний учасник* соціальних відносин бере участь у підтриманні благополуччя суспільства, що найчастіше виявляється у благодійності щодо сиріт, інвалідів та ін. соціально вразливих груп населення, підтримці духовності, освіти, науки, культури, сприянні розвитку свого регіону.
- *Відповідальний учасник* економічних і політичних відносин з державою сумлінно сплачує податки та внески на соціальне страхування, веде діяльність згідно з нормами чинного законодавства, уникає корупції, ефективно веде бізнес без пільг і дотацій від держави, забезпечує прозорість корпоративних фінансів і вимагає прозорості щодо державних фінансів, підтримує законність, незалежне правосуддя й політичну конкуренцію.
- *Відповідальний діловий партнер* формує свої відносини з партнерами на принципах дотримання договорів, угод і професійних стандартів діяльності, фінансової відповідальності. Власники компанії відомі й пишаються нею, фінансова звітність прозора, благодійність не показова, а щира, репутація стабільна.

Соціальна відповідальність може мати різні ступені розвитку.

Наприклад, законслухняну людину, яка сумлінно працює, сплачує податки і не завдає нікому зла можна вважати соціально відповідальною. Але ступінь цієї відповідальності можна багатократно підняти, якщо свідомо робити добрі справи – допомагати ближнім, берегти і відновлювати природу, займатися волонтерською або благодійницькою діяльністю тощо.

Так само різні ступені розвитку має і соціальна відповідальність бізнесу. На нашу думку, дотримання бізнесом встановлених правил, закріплених в межах національного законодавства, слід вважати *базовим ступенем* соціальної відповідальності. Такими мають бути всі підприємства. Це не лише громадський обов'язок підприємця, а безумовна вимога, виконання якої мають контролювати і забезпечувати державні органи. Якщо держава не забезпечує виконання законів, то тут вже мова має йти про соціальну відповідальність держави. Турбота підприємства про своїх працівників, споживачів, територіальну громаду й довілля понад встановлені законами норми, на нашу думку, свідчить про *розширений ступінь* соціальної відповідальності. У таких випадках є сенс оцінювати її динаміку, проводити рейтинги, виявляти кращих. А розуміння соціальної відповідальності бізнесу як використання лише таких способів отримання прибутку, які не завдають шкоди людям, природі, суспільству має стати *вищим орієнтиром* соціальної відповідальності в контексті мети не просто здобути позитивний імідж, а покращити своєю діяльністю життя суспільства.

Основоположне значення формування і реалізації соціальної відповідальності всіх суб'єктів держави обумовлене тим, що вона:

- підвищує ефективність суспільства, сприяючи координації дій;
- створює сприятливий клімат для економічного зростання, підприємницької діяльності, соціального розвитку;
- зменшує соціальні, економічні, інвестиційні ризики;
- створює умови для сталого розвитку і передумови для успішного запобігання економічним кризам;
- сприяє людському розвитку за усіма напрямками та ін.

У контексті запобігання фінансово-економічних криз та їх подолання, розширення умов для соціального розвитку соціальна відповідальність сприяє: ошадливному споживанню (держави, організацій, громадян) – через перегляд потреб в бік їх раціоналізації, через соціальний маркетинг; розвитку людського капіталу на всіх рівнях – через підтримання кваліфікації, збереження добрих стосунків, довіри, соціальної згуртованості; розвитку соціальних цінностей – честі, гідності, совісті, репутації, обов'язку, дружби; культивуванню національних та родинних цінностей, здорового способу життя.

Проведені раніше дослідження беззаперечно доводять, що на шляху розвитку соціальної відповідальності в Україні постає дуже багато як загальних, так і специфічних проблем. Умови формування й розвитку системи соціальної відповідальності в Україні суттєво відрізняються від інших країн такими особливостями: 1) Україна ще й досі не пододала наслідки глибокої й гострої соціально-економічної кризи, яка вразила не лише економіку, а й усі соціальні та політичні інститути одночасно; 2) ринкові відносини й інститути як необхідна умова широкого розвитку соціальної відповідальності ще лише формуються в нашій країні, соціальна орієнтація ринкової економіки поки що є скоріше декларацією, ніж фактом; 3) в Україні сформувалася вкрай поляризована соціальна структура, відбулося недопустиме для цивілізованих країн майнове розшарування населення, що викликає невдоволення і конфронтацію; 4) значною перешкодою на шляху цивілізованої соціальної відповідальності є поширена в Україні корупція, переважання корпоративних інтересів і настроїв, зрощення підприємництва з апаратними структурами; 5) феноменом вітчизняної економіки є різноспрямованість особистих інтересів керівників і чиновників та соціально-економічної ефективності діяльності підприємств; 6) в Україні не просто запізнюється законодавче забезпечення системи соціально відповідальних відносин, а й склалася стійка практика ігнорування, невиконання чинних законів різними суб'єктами, починаючи з органів державної влади; 7) держава, виступаючи одночасно з трьох позицій – власника, адміністратора і гаранта інтересів громадян, сьогодні не виявляє соціальної відповідальності, не захищає громадянина – ні підприємця, ні найманого працівника; 8) поширеність “тіньової” економіки в Україні також не сприяє розвитку соціальної відповідальності. На “тіньових” підприємствах, як правило, не дотримуються норми трудового законодавства, зокрема про охорону праці та соціальні гарантії, не сплачуються податки, не реєструються трудові угоди і т. ін.; 9) істотною перешкодою для становлення соціальної відповідальності стає розмивання ціннісно-нормативної системи суспільства, обумовлене масовим порушенням законів і соціальних норм. Це не сприяє поширенню практики соціально відповідальної поведінки усіх суб'єктів соціально-трудова відносин.

Зазначені особливості актуалізують завдання розвитку соціальної відповідальності і свідчать, що партнерські відносини в Україні розвиваються у багато складніших умовах порівняно з іншими країнами. У зв'язку з цим потрібен наполегливий цілеспрямований пошук оптимальних моделей соціальної відповідальності стосовно наших умов, розробка ефективного механізму соціальної взаємодії.

Основними напрямками розвитку соціально відповідальної діяльності на всіх рівнях має стати саме подолання перелічених вище перешкод і проблем. Таким чином, можна виділити такі основні блоки заходів, спрямованих на формування ефективної системи соціальної відповідальності в Україні:

Формування ідеології і культури соціальної відповідальності в широкому розумінні, що потребує доброї волі і значних тривалих зусиль від усіх сил суспільства і всіх свідомих громадян. Завдання розбудови інноваційної, інтелектуальної економіки має органічно доповнитися метою створення економіки моральної, етичної, основним правилом якої була б залежність фінансового успіху підприємця, громадського іміджу політика від реальної суспільної цінності його діяльності. Організувати цю роботу і подати реальний приклад її здійснення в державному секторі економіки покликана держава. Загалом необхідна активізація й підвищення ефективності держави (як власника, роботодавця, законодавця, арбітра, посередника, координатора, гаранта дотримання законів) у організації соціально відповідальної діяльності.

Наймогутнішим чинником розвитку соціальної відповідальності (як і її результатом) є *створення сприятливого економічного клімату*, зокрема шляхом боротьби з корупцією, що призведе до оздоровлення національної економіки, її детінізації і поступового відродження.

Основоположним, першопочатковим, абсолютно необхідним заходом має стати забезпечення державою суворого дотримання існуючих законів, приведення усіх без винятку підприємств до ступеня базової соціальної відповідальності. Лише на базі цього можна буде розвивати ширшу соціальну відповідальність бізнесу на добровільній, етичній основі, лише за такої умови виправдана будь-яка підтримка державою і суспільством діяльності підприємств.

Окремим масштабним завданням слід вважати оздоровлення морального клімату в суспільстві, подолання корумпованості, забезпечення законності й правопорядку, відновлення довіри до державних інститутів та держслужбовців.

Має оформитися роль підприємців-роботодавців та їх представницьких організацій у суспільстві загалом і в організації соціально відповідального бізнесу зокрема. Важливою є також активізація соціальної свідомості й ролі найманих працівників як учасників соціального діалогу, активізації ролі профспілок.

Державна влада і місцеве самоуправління мають сформувати такі умови, які акцентували б увагу сторін соціального діалогу (як роботодавців, так і найманих працівників) на спільних інтересах, заохочували їх до поширення практики соціальної відповідальності. Зокрема, потрібно створити механізм, який пов'язував би можливості державних і муніципальних преференцій (бюджетних кредитів, податкових пільг, державних замовлень) з рівнем соціальної відповідальності бізнесу й ефективності соціально-трудова відносин на конкретному підприємстві.

Задля забезпечення збалансування інтересів сторін соціального діалогу, ефективного розвитку соціально відповідальної поведінки необхідне послідовне *поширення ідеології й технології соціальної відповідальності*, впровадження у свідомість і в практику роботи всіх економічних і соціальних суб'єктів – державних, підприємницьких, профспілкових структур – ідеї справедливого соціального договору, а не соціальної конфронтації. Необхідна велика робота по формуванню повноправних органів – сторін соціального партнерства.

Важливим завданням є також формування, виховання у всіх громадян соціальної компетентності і нормативно-правової підготовленості у питаннях прав людини (як найманого працівника, як споживача, як громадянина), екологічної грамотності, здорового

способу життя, моральності. Стосовно молодого покоління це завдання потрібно вирішувати передусім через систему освіти, і це також має стати важливим внеском держави у формування відносин соціальної відповідальності й соціального партнерства. Щодо громадян, які вже вийшли на ринок праці, таке навчання й виховання могло б стати однією з важливих нових функцій громадських організацій, передусім профспілок, їхнім внеском у справу поширення ідей соціальної відповідальності й партнерства. Разом з тим це сприятиме підвищенню конкурентоспроможності найманих працівників, підвищенню їхньої соціальної та економічної активності, відповідальності за власну долю, що також матиме не лише соціальні, а й економічні результати.

У зв'язку з проблемою соціальної відповідальності особливо нагальним є питання про *відповідну моральну підготовку політиків і лідерів бізнесу*. Створення і розвиток соціально відповідальної ділової структури багато в чому, а найчастіше – вирішальним чином залежить від керівника, менеджерів усіх рівнів. Про це докладно йдеться в працях відомого теоретика соціально відповідального маркетингу Ф.Котлера [4]. Практика відвертого, зухвалого хизування багатством, що стала популярною серед українських олігархів, політиків і членів їх родин, зневаги усього національного (що виявляється у пріоритетах відпочинку, навчання дітей і навіть вкладення капіталів за кордоном), втаємничення власників великого і середнього бізнесу, змови бізнесу і влади й т. ін. повинна засуджуватися, а не підтримуватися – і засобами масової інформації, і громадськими організаціями, і голосами виборців.

Соціальна відповідальність (держави, бізнесу, людини) як особливий вид суспільних відносин і закономірний результат розвинутої соціально орієнтованої економіки є водночас важливим показником економічної, соціальної й політичної зрілості суспільства. У індустріально розвинутому суспільстві з ринковою економікою об'єктивно постає необхідність переходу до соціально-відповідальних відносин, що обумовлено низкою економічних та соціальних чинників.

Отже, у найближчій перспективі всім сторонам соціально-трудових відносин в Україні належить зайняти свою нішу у справі регулювання національного економічного простору з метою його соціалізації: основним завданням профспілок має стати реальне поліпшення умов продажу трудових послуг найманими працівниками та виховання серед них громадянської відповідальності; підприємці повинні усвідомити як реальний факт залежність успішності свого бізнесу від соціального становища в країні і на підприємстві, отож – враховувати й інші, крім збагачення, цілі підприємницької діяльності й людського життя загалом; держава має забезпечити дотримання законів та створити механізм заохочення (передусім, економічного) сторін до вирішення проблем методами соціального партнерства.

Таким чином, відносини між соціальною державою, суб'єктами підприємництва і свідомими громадянами мають формуватися на основі взаємної відповідальності, що є своєрідним способом обмеження політичної влади держави і створення цивілізованих рамок підприємницької діяльності та людської поведінки. Це виявляється у прийнятті державою конкретних зобов'язань, спрямованих на забезпечення інтересів громадян, у реальній відповідальності державних органів та посадових осіб за виконання їх обов'язків перед суспільством і громадянами. Соціальна держава закріплює в конституції та гарантує природні права людини, які постійно розширюються, вдосконалюються і їх суворо дотримуються. Водночас підприємства і громадяни в такій державі безумовно виконують встановлені правила, свої обов'язки перед суспільством, державою, іншими людьми, обмежують свою діяльність соціально- етичними нормами.

Джерела

1. *Гришнова О.А.* Соціальна відповідальність бізнесу: сутність, значення, стратегічні напрями розвитку в Україні // Україна: аспекти праці. – 2010. – №7. – С.3–8.
2. *Калита П.* Соціально спрямований бізнес, або бізнес з турботою про людей. Частина перша. У світі і Європі // Світ якості України. – 2006. – №1–2. – С.4–9; Частина друга. В Україні // Світ якості України. – 2006. – №5(17). – С.4–7.
3. *Концепція соціальної держави в Україні (проект) [Електронний ресурс].* – Режим доступу: <http://cpsr.org.ua/index.php?option=com>
4. *Котлер Філіп, Лі Ненсі.* Корпоративна соціальна відповідальність. Як зробити якомога більше добра для вашої компанії та суспільства / Пер. з англ. С. Яринич. – К.: Стандарт, 2005. – 302 с.
5. *Соціалізація відносин у сфері праці в контексті стійкого розвитку: монографія / [А.М.Колот, О.А.Гришнова, О.О.Герасименко та ін.]* За наук. ред. д-ра екон.наук, проф. А.М.Колота. – К.: КНЕУ, 2010. – 348 с.
6. *Ціннісний вимір соціальної відповідальності в демократичній державі / Савченко І.Г., Радченко О.В.* – Х.: ХНУ ВС, 2008. – 199 с.

Анотація. Стаття присвячена опрацюванню теоретичних основ розуміння сутності соціальної відповідальності держави, бізнесу, громадянина, обґрунтуванню її ролі у модернізації суспільства, дослідженню її рівнів і ступенів, оцінці стану її поширення, специфіки національних умов формування й розвитку системи соціальної відповідальності порівняно з іншими країнами, і на цій основі – науковому обґрунтуванню пріоритетних напрямів її розвитку в Україні в контексті подолання системної кризи.

Аннотация. Статья посвящена изучению теоретических основ понимания сущности социальной ответственности государства, бизнеса, гражданина, обоснованию её роли в модернизации общества, исследованию её уровней и степеней, оценке состояния и проблем её распространения, специфики национальных условий формирования и развития системы социальной ответственности сравнительно с другими странами, и на этой основе – научному обоснованию приоритетных направлений её развития в Украине в контексте преодоления системного кризиса.

Summary. In Ukrainian current economic, political, demographic and social conditions social responsibility might become a uniting national idea, which will help to overcome tightening system crisis in all spheres of social life. The article is devoted to research on theoretical fundamentals of understanding of sovereign, corporate, and private social responsibility essence, substantiating of its role in modernization of society, its levels and grades, evaluation of progress of its expansion in Ukraine, national-specific conditions of social responsibility development in comparison with other countries, as well as scientific justification of higher-priority lines of its development in Ukraine in context of system crisis overcoming based on this research.

Ключові слова: соціальна відповідальність держави, соціальна відповідальність бізнесу, соціальна відповідальність громадянина, рівні і ступені соціальної відповідальності.

Ключевые слова: социальная ответственность государства, социальная ответственность бизнеса, социальная ответственность гражданина, уровни и степени социальной ответственности.

Key words: sovereign social responsibility, corporate social responsibility, private social responsibility, levels and grades of social responsibility.

Стаття надійшла до редакції журналу 16.03.2011 р.